

УДК 159.923.2; 37.015.3

DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-42-48

ДВА ПРОЯВИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Л. С. Бровчак, Л. В. Старовойт, Л. М. Ліхницька

У статті проаналізовано конструкт «саморозвиток особистості» в психологічній і педагогічній науці. Звернено увагу на протистояння двох паралельних позицій розуміння його природи як довільної й цілеспрямованої самозміни. Закцентовано на правомірності відокремленого дослідження суб'єктивних і об'єктивних проявів саморозвитку особистості. Позначено позицію: саморозвиток особистості вже з підліткового віку є складним процесом, містить і спонтанні, і цілеспрямовані прояви. Проаналізовано результати емпіричного дослідження мотивів саморозвитку у представників трьох вікових підгруп: підлітки, студенти (рання дорослість), дорослі (середня дорослість). Доведено припущення, що з віком значимість саморозвитку в різних життєвих сферах й інтерес до нього зростають.

Ключові слова: саморозвиток, самовиховання, мотиваційні тенденції, життєві сфери, особистісний контекст.

TWO MANIFESTATIONS OF A PERSON'S SELF-DEVELOPMENT

L. Brovchak, L. Starovojt, L. Likhitska

The article is focused on the analysis of the construct «a person's self-development» in the psychological and pedagogical sciences. The authors draw attention to the opposition of the two parallel attitudes in understanding of its nature as random and focused self-transformation. The article considers the appropriateness of a discreet research of the subjective and objective manifestations of a person's self-development. The attitude is drawn: a person's self-development, starting from the teenage years, is a rather complicated process and includes spontaneous as well as intentional manifestations. The authors analyze the results of the empirical research of self-development motives in the groups of three generations: teenagers, students (early adulthood), adults (median adulthood). The article proves a supposition that the significance of self-development in different spheres of life and the attitude towards it draw closer with the age. It confirms as well the assumption that the integration of self-development motives into the personal context intensifies with the age.

Key words: Self-development, self-education, motivational tendencies, spheres of life, personal context.

Проблема саморозвитку людини є однією з тих, осмислення яких сходиться до античної філософії. Теоретичні дослідження феномену саморозвитку особистості, що обґрунтовані філософією, активно підтримала педагогіка й вже з кінця XVII століття розвиває прикладні аспекти цієї проблеми. Психологія ж звернулася до вивчення саморозвитку тільки в XX ст., але одразу надзвичайно активно запропонувала низку авторитетних концепцій.

Покликаючись на компаративний аналіз генезису саморозвитку особистості як предмета педагогіки і психології [1, с. 234], звернемо увагу на те, що з часів Сократа, Платона і Аристотеля в розумінні природи саморозвитку особистості та інтерпретації його концепту збереглося протистояння двох паралельних позицій.

Прихильники першої позиції уявляють саморозвиток як довільну самозміну, як природний, спонтанний процес, що висвітлює еволюцію розвитку особистості. Якщо два-три століття тому їх основним аргументом було покликання на божественну природу людини, то сучасні автори апелюють до постулатів синергетичного підходу щодо розуміння розвитку складних біологічних систем. Зокрема, зазначається, що спрямованість розвитку визначається закладеними в самій системі (в нашому випадку – особистості) цілями, які спонукають її до руху на новий рівень. У процесі розвитку змінюється структура системи, виявляються нові точки біфуркації, кожна з яких представляє спектр можливих напрямків її розвитку; відповідно, з'являються нові цілі, які, важливо зауважити, не є зовнішніми відносно системи.

Друга позиція характеризується розумінням саморозвитку як свідомої, цілеспрямованої самозміни, як «роботи над собою». У цьому випадку цілі задаються соціальними зразками як зовнішні відносно до системи психологічних координат. Більшою чи меншою мірою вони можуть відповідати внутрішньому

світу людини і психологічному контексту, а тому потребують спеціального осмислення й вольового рішення, щоб бути прийнятими як важливі й значущі для подальшого розвитку.

Сторінки наукових видань до сьогодні містять виклад концепцій, які зводять саморозвиток спонтанного розвитку, особистісного росту або, навпаки, уважають його цілеспрямованим керованим процесом. Але ще Л. С. Виготський закликав розглядати психіку в її цілісності: «... ми повинні вивчати не окремі, вирвані з єдності психічні та фізіологічні процеси, які при цьому стають абсолютно незрозумілими для нас; ми повинні брати цілий процес, який характеризується з боку суб'єктивної і об'єктивної одночасно» [2, с. 137].

Цей явний діхотомізм традиційних позицій вносить певну плутанину функціонування в контексті поняття «самовиховання» (тексти, які тяжіють до публіцистики, використовують синонім «самовдосконалення»), так що в інтерпретації цього поняття не тільки немає єдності, а й вражає широта тлумачення предмета:

- управління саморозвитком (В. І. Андрєєв);
- вища форма саморегуляції (А. І. Кочетов);
- засіб саморозвитку (В. Г. Маралов);
- самоорганізація виховання (С. В. Кульневич);
- внутрішня педагогічна підтримка (А. В. Прохоров).

Є. П. Ільїн виокремлює в самовдосконаленні такі сфери, як моральна, інтелектуальна і фізична, співвідносячи моральне вдосконалення з самовихованням; інтелектуальне – з самоосвітою і фізичне – з саморозвитком [3].

Деякі дослідники, визначаючи самовиховання як педагогічно керовану самозміну особистості, а саморозвиток – як більш широкий процес, в якому реалізується й свідоме культивування певних якостей, і спонтанна самозміна), допускають об'єднання цих двох варіантів розвитку в єдиному процесі. Так, М. А. Щукіна зазначає: «... саморозвиток може здійснюватися не тільки засобами цілеспрямованого самовиховання. Самотворення, плекання особистості може бути постійним, не обов'язково явним, але наскрізним її устремління третьому в різних сферах самореалізації, включаючись в які, особистість відповідає на нові життєві виклики готовністю розвивати ще неосвоєні потенціали» [4, с. 52].

На наш погляд, таке доповнення допускає включення в процес саморозвитку значної частки спонтанності й природності, які інколи можуть не тільки не регулювати свідомо поставлені цілі, а й не усвідомлюватися людиною, а іноді й суперечити обраним цілям, на які орієнтовано самовиховання.

Спонтанна мотивація виражається насамперед як прояв інтересу. У численних дослідженнях обдарованих дітей виявляється характерне для них прагнення до нових і нових знань; такі діти відрізняються підвищеною цікавістю, дослідницькою активністю, прагненням до самостійного навчання. Але інтереси дитини можуть бути короточасні і нестійкі, тоді як інтереси дорослої людини – це більш стійкі утворення, які можуть еволюціонувати, перетворюючись у спрямованість особистості (Є. Ільїн, А. Г. Ковальов, О. М. Леонтьєв, К. К. Платонов).

Інший випадок – коли мотиваційна установка формується в результаті розуміння важливості, необхідності тієї чи іншої дії. Свідома спрямованість на саморозвиток складається внаслідок інтеріоризації зовнішніх до людини вимог і співвіднесення їх із власними цілями розвитку. У цьому випадку людина застосовує спеціальні прийоми й методи самостимулювання й самозмуснення.

У цьому дослідженні ми виходили з того, що саморозвиток, принаймні вже з підліткового віку, являє собою складний процес, що містить і спонтанні, і цілеспрямовані тенденції.

Мета дослідження – виявити співвідношення між двома тенденціями саморозвитку особистості: спонтанністю, що виражається через інтереси, і цілеспрямованістю, усвідомленням, що виражається в підлітків і дорослих установкою важливості.

Ми припускали, що:

- існують відмінності в прояві обох тенденцій саморозвитку в дорослих і у підлітків, але в підлітків вони будуть виражені сильніше; з віком же зближується значимість (важливість) саморозвитку в різних життєвих сферах і інтерес до нього;
- мотивація саморозвитку в дорослих інтегрована в особистісний контекст більшою мірою, ніж у підлітків.

В авторській анкеті «Спрямованість на саморозвиток в різних життєвих сферах» нами було виділено 10 життєвих сфер, які є значущими, з нашого погляду, для прояву цього виду активності: навчальна, професійна, комунікативна, сімейна, сфера захоплень (хобі), моральна, естетична, фізична, вольова (самоуправління та самоконтролю) і духовна.

Для кожної сфери сформулювали по одному твердженню, що характеризує процес саморозвитку в цій галузі. Були розроблені дві паралельні форми: для підлітків і для дорослих із запропонованих тверджень передбачено було оцінку за ступенем їх важливості для розвитку і ступеня інтересу до розвитку

в цьому напрямку. Наприклад: «Відзначте, будь ласка, наскільки для вас важливо (в іншій інструкції – цікаво) займатися самоосвітою, а не обмежуватися тим, що вже знаєте?» або «... вдосконалювати свої фізичні можливості (удосконалювати своє тіло, розвивати силу, покращувати фігуру)» тощо.

Крім того, для вимірювання мотиваційної тенденції до особистісного зростання використовували методика Е. Дессі – Р. Райана, що трактує особистісне зростання як прагнення розвивати свої здібності, осмислювати життєві цілі, пізнавати себе, самостійно приймати рішення.

Дані, отримані за методикою саморозвитку, зіставляли з показниками смислової спрямованості (методика смислів В. Ю. Котлякова), задоволеності життям в цілому (методика Е. Дінер) і її окремими сторонами, такими, зокрема, як відносини в сім'ї, матеріальне благополуччя, спілкування, відносини в колективі та ін. (модифікована методика Дембо – Рубінштейн).

Вибірка (133 особи) складалася з 3 вікових підгруп досліджуваних: підліткового і юнацького віку – 24 особи від 14 до 16 років (середній вік 15,2 років; 12 дівчаток і 12 хлопчиків); періоду ранньої дорослості – 79 осіб: студенти від 18 до 23 років (середній вік – 20 років; 28 чоловіків і 51 жінка); періоду середньої дорослості: 30 осіб від 25 до 62 років (середній вік 41 рік; 10 чоловіків і 20 жінок).

Дослідження вираженості «цікаво» і «важливо» як двох мотиваційних тенденцій виявило такі результати.

У підлітків найбільш виявлений інтерес до саморозвитку в професійній сфері, тоді як значимість і важливість саморозвитку відзначається і в професійній, і в освітній сферах (табл. 1). Найменший інтерес виражений до саморозвитку в сфері моральності. Естетична сфера також розглядається ними як і важлива, що можемо пояснити і недооцінкою цієї життєвої сфери в сучасному нам суспільстві, і характерною для цього віку особливістю. За результатами численних досліджень ціннісної сфери підлітків естетичні цінності займають останні місця [5-8].

Таблиця 1

Виразність двох тенденцій саморозвитку в підлітків: «цікаво» й «важливо»

Сфери	підлітки		значимість відмінностей Р
	цікаво М	важливо М	
освіта	3,41	4,13	0,010
професійна	4,25	4,21	0,019
соціальна	3,21	3,70	0,050
сімейна	3,62	3,70	-
захоплення	3,70	3,95	-
моральна	2,87	3,58	0,002
естетична	2,95	3,12	-
фізична	3,83	4,04	0,050
вольова (самоврядування)	3,54	4,08	0,004
духовна	3,66	3,87	-

З табл. 1 видно також, що в деяких сферах (сімейна, сфера захоплення, естетична і духовна) важливість саморозвитку й інтерес до нього збігаються. Відмінності за параметрами «важливо» і «цікаво» в цих сферах незначущі; їх рівневі показники відносно невисокі. Мабуть, підлітки випускних класів школи більше орієнтовані на практичну цінність отриманих знань та навичок, а не на розвиток особистості.

Цікава велика кількість сфер, в яких спостерігаються значні розбіжності між інтересом і важливістю (б з 10), що свідчать про внутрішню неузгодженість спрямованості. За деякими сферами (освіта, комунікації, моральна, вольова, фізична) підлітки усвідомлюють важливість саморозвитку, але це їм не дуже цікаво. І тільки професійна сфера являє для них більший інтерес із погляду саморозвитку, ніж її важливість. Ми пояснюємо це віковими завданнями, що стоять перед підлітками. Професійне самовизначення – свого роду домінанта в випускних класах школи (Л. І. Божович, Е. А. Клімов, Н. С. Пряжников і ін.).

У студентів найбільш виражений інтерес до сфер освіти, захоплення й волі (самовираження). Ці ж сфери вони відзначають як найбільш важливі, а значущих розбіжностей між інтересом і важливістю саморозвитку в цих сферах ми не спостерігаємо (табл. 2). Крім зазначених, важливою відзначається сімейна сфера, проте цікавить вона значно менше, оскільки в період ранньої дорослості молоді люди більш зацікавлені вибудовуванням відносин, спрямованих на майбутнє. Вони усвідомлюють важливість батьківської сім'ї, але їхні інтереси фокусуються в інших сферах.

Істотні розбіжності отримані також в сферах: професійній, моральній та духовній. Професійна сфера стає менш цікавою, ніж важливою, а моральна і духовна – навпаки, більш цікавою, ніж важливою. Зниження інтересу до професійної сфери у студентів пояснюється, можливо, тим, що на цей момент

завдання, пов'язані з вибором професії, вирішені (вони вже в виші і здобувають освіту). Можна припустити, що після закінчення вишу їх інтерес до цієї сфери посиляться. А інтерес студентів до духовної і моральної сфери можна пояснити характерним для їх вікового періоду інтересом до внутрішнього світу іншої людини, прагненням зрозуміти себе й визначити своє місце в цьому світі, осмислити свої життєві цілі тощо.

Таблиця 2

Виразність двох тенденцій саморозвитку в студентів: «цікаво» й «важливо»

Сфери	Період ранньої дорослості (студенти)		Значимість відмінностей Р
	цікаво М	важливо М	
освіта	4,13	4,21	-
професійна	3,88	4,12	0,04
соціальна	3,72	3,82	-
сімейна	3,85	4,12	0,04
захоплення	4,04	3,86	-
моральна	3,60	3,32	0,02
естетична	3,79	3,00	-
фізична	3,76	3,56	-
вольова (самоврядування)	4,06	4,21	-
духовна	3,63	3,15	0,00

Загальна кількість сфер, за якими спостерігається розбіжність в цій вибірці вже менша, ніж у підлітків – їх 4. Інакше кажучи, поступово гармонізується мотивація саморозвитку, що включає інтерес і важливість.

У дорослих, як видно з табл. 3, найбільш виражений інтерес до саморозвитку в професійній сфері. Ця галузь найбільш важлива для них разом з освітою, які перебувають на другому місці. Можна припустити, що в сучасному світі дорослі відчують дефіцит знань і навичок, необхідність розвитку себе в цих сферах. Найменш цікавою для саморозвитку у студентів виявилася моральна сфера. Вона ж і найменш важлива, що, з нашого погляду, можна пояснити відчуттям власної моральної правоти, що співвідноситься з відсутністю необхідності щось удосконалювати і чомусь учитися в моральній сфері.

Значні відмінності між мотиваційними тенденціями саморозвитку «важливо» і «цікаво» виявлені тільки в естетичній сфері. Для дорослих вона цікавіша, ніж важлива. Усі фундаментальні сфери рівною мірою як цікаві, так і значущі. Тож, можна відзначити, що під час періоду середньої дорослості відбувається максимальне зближення обох мотиваційних тенденцій з більшістю сфер: що для них важливо, то і цікаво, і навпаки.

Таблиця 3

Виразність двох тенденцій саморозвитку в період середньої дорослості: «цікаво» і «важливо»

Сфери	Період середньої дорослості		значимість відмінностей Р
	цікаво М	важливо М	
освіта	4,3	4,3	-
професійна	4,37	4,17	-
соціальна	3,6	3,66	-
сімейна	3,87	4,0	-
захоплення	4,0	4,0	-
моральна	3,33	3,21	-
естетична	4,17	3,79	0,009
фізична	3,83	3,66	-
вольова (самоврядування)	3,83	3,97	-
духовна	3,53	3,41	-

З віком, як і очікувалося, відбувається все більше зближення й узгодження досліджуваних мотиваційних тенденцій саморозвитку.

Подальший аналіз ми проводили за віком груп: дорослих періоду середньої дорослості й підлітків. Таким чином, ми прагнули відстежити крайні тенденції. За параметром саморозвитку «цікаво» дорослі й підлітки відрізняються в сферах: освіта, моральна й естетична. З віком інтерес до самоосвіти в інших значно збільшується (табл. 4).

Таблиця 4

Значні відмінності за показником «цікаво» в групах дорослих і підлітків

Сфери	Цікаво		Значимість відмінностей Р
	Дорослі М	Підлітки М	
освіта	4,3	3,41	0,004
моральна	3,33	2,87	0,05
естетична	4,17	2,95	0,004

За мотиваційною тенденцією «важливо» отримано тільки одну значущу відмінність, яка доводить те, що соціальні, зовнішні вимоги прочитуються й усвідомлюються в більшості сфер приблизно однаково (табл. 4). Відмінності ж стосуються важливості естетичної сфери. У підлітків вона нижча, ніж у дорослих.

Таблиця 5

Виразність показників «важливо» в групах дорослих і підлітків

Сфери	Важливо		Значимість відмінностей Р
	Дорослі М	Підлітки М	
естетична	3,79	3,12	0,04

Як бачимо, за абсолютними величинами розбіжностей в групі періоду середньої дорослості і в групі підлітків за параметром «цікаво» більше, ніж за параметром «важливо». Відмінності в інтересах очікувано пов'язані з віковими завданнями розвитку. За важливістю ж саморозвитку в досліджуваних сферах уявлення обох груп збігаються, за винятком естетичної, яку підлітки недооцінюють. Можливо, за цим приховується якийсь універсальний сенс, пов'язаний із сучасними реаліями нашого життя, які актуалізуються незалежно від вікової приналежності. Але, можливо, також у цьому виявилася специфіка наших вибірок із урахуванням їхнього невеликого обсягу.

Для виявлення співвідношення тенденцій саморозвитку була вирахована різниця між установками на «саморозвиток цікаво» й «саморозвиток важливо» в кожній із сфер. Позитивний знак в цій формулі означав переважання тенденції на саморозвиток «цікаво», а негативний – на саморозвиток «важливо». Щоб осмислити вияв цих тенденцій в контексті особистісних властивостей і якостей, ми вираховували кореляції цих показників (різниця між «цікаво» і «важливо» для кожної зі сфер) з характеристиками смислової сфери, задоволеності й особистісного зростання. За результатами кореляційного аналізу було виявлено, що переважання тієї чи іншої мотиваційної тенденції в дорослих у значною мірою визначено смисловими установками, пов'язано з показниками задоволеності життям в цілому та її окремими сторонами, а також – показниками особистісного зростання (табл. 5).

Таблиця 6

Кількість зв'язків між переважною тенденцією саморозвитку та іншими особистісними характеристиками

Сфери	Показники смислової спрямованості, кількість зв'язків		Показники задоволеності, кількість зв'язків		Показники особистісного зростання, кількість зв'язків	
	дорослі	підлітки	дорослі	підлітки	дорослі	підлітки
освіта	2	1	7	-	1	-
професійна	2	-	6	3	2	-
соціальна	1	-	9	2	1	-
сімейна	1	-	2	2	1	-
захоплень	1	1	3	5	1	-
моральна	1	-	2	4	1	1
естетична	1	-	1	5	2	1
фізична	2	-	18	-	1	-
вольова	1	1	6	2	2	-
духовна	-	-	6	-	2	-
Разом	12	3	60	23	14	2

Як ми бачимо з табл. 6, кількість зв'язків у дорослих за усіма характеристиками перевищує аналогічний показник у підлітків у кілька разів. Тобто спрямованість на саморозвиток, чим би вона не була викликана (інтересом або усвідомленням значущості) в дорослих інтегрована в особистісний контекст більше, ніж у підлітків. Зв'язки зі смислами означають, що саморозвиток дорослого більше вбудовано в ієрархічну структуру цінностей. Характер цих зв'язків показує, що більшість дорослих людей, орієнтованих в саморозвитку на мотив «цікаво», виділяють як найбільш значущі комунікативний, сімейний і екзистенціальний смисли, а орієнтовані на «важливість» – частіше вибирають самореалізацію (при $0,001 \leq p \leq 0,05$). За цим стоять різні життєві установки: або на соціум і на осмислення свого місця в світі (саморозвиток здійснюється переважанням інтересу в різних сферах); у другому – на успіх і об'єктивації в суспільстві (саморозвиток через розуміння важливості). Така мотивація вимагає певних зусиль над собою.

У підлітків ми спостерігаємо поєднання переважної тенденції саморозвитку з вибором статусного, когнітивного та комунікативного смислів (при $0,01 \leq p \leq 0,05$). Тільки для тих, у кого провідний мотив – важливість, переважають пізнання й спілкування як життєві смисли, що, припустимо, пов'язане з усвідомленням вікових завдань розвитку, а для тих, у кого провідним мотивом є інтерес – статусний сенс.

Зв'язки з показниками задоволеності означають, що спрямованість на саморозвиток пов'язана з емоційною оцінкою свого життя і різних її сторін. Причому, що вище представлена мотивація «цікаво» у дорослих, тим вище в них задоволеність і загальна, і приватна: людина, що розвивається в тих життєвих сферах, які її цікавлять, отримує від цього задоволення. Цікаво, що найбільша кількість зв'язків цих показників виявлена між інтересом до саморозвитку у фізичній сфері й показниками задоволеності (10 зв'язків, всі позитивні при $0,001 \leq p \leq 0,05$). Іншими словами, фізичний саморозвиток (в разі, якщо він цікавий) стає системоутворюючим фактором отримання задоволення й від інших сфер життя.

У підлітків переважає зворотний знак зв'язків, і задоволеність різними сферами життя проявляється в разі переважання «важливості» над «інтересом», зокрема, у таких сферах, як естетична, сімейна, сфера захоплень, соціальна, професійна сфери. Можливо, що усвідомлення важливості саморозвитку і проходження в цьому напрямку сприяють відчуття «правильності» побудови життєвого шляху підлітка, що й обумовлює його почуття задоволеності.

Зв'язки з показниками особистісного зростання свідчать про те, що до нього прагнуть, головним чином, ті дорослі, в основу спрямованості на саморозвиток у яких покладено принцип важливості. Можливо, вони частіше вдаються до самостимуляції й самопримусу, результати чого оцінюють як особистісне зростання. У підлітків же не спостерігається будь-якої стійкої тенденції. Формування уявлень про важливість певних напрямків саморозвитку у підлітків – безпосередня турбота педагогічної практики. Педагоги й батьки покликані ввести в життя підлітків значущі ідеали, допомогти їм зрозуміти себе, усвідомити свої інтереси і прагнення, підтримувати в них бажання стати кращими.

Отже, обидві наші гіпотези підтвердилися, і за результатами дослідження їх можна конкретизувати в наступних висновках.

По-перше, в єдиному процесі саморозвитку особистості можуть бути виділені дві основні мотиваційні тенденції, одна з яких представлена інтересом як наслідком скоріше спонтанного розвитку особистості, друга – важливістю, як усвідомлення завдань саморозвитку.

По-друге, порівняння цих двох тенденцій в різних вікових групах виявило, що в підлітків спостерігається розбіжність у багатьох сферах життя (6 з 10): те, що важливо, може бути нецікаво і навпаки. У період ранньої дорослості (у студентів) – кількість розбіжностей зменшується (4 з 10). У період середньої дорослості відмінність виявлено лише в одній сфері (естетичній). Тобто, з віком спостерігається більш узгоджена взаємодія зазначених тенденцій саморозвитку.

По-третє, у дорослих, на відміну від підлітків, спостерігається більш виражена мотиваційна тенденція «цікаво», принаймні, в трьох життєвих сферах: освіта, моральна й естетична; а також зростає усвідомлення важливості саморозвитку останньої.

По-четверте, спрямованість на саморозвиток дорослих в досліджуваних сферах інтегрована в їхній особистісний контекст більшою мірою, ніж у підлітків. Кількість зв'язків спрямованості на саморозвиток із такими психологічними характеристиками, як смисли, задоволеність, особистісне зростання у дорослих істотно більше, ніж у підлітків.

По-п'яте, спрямованість на саморозвиток у дорослих і підлітків співвідноситься з різними смисловими установками:

а) інтерес до саморозвитку в дорослих – з комунікативним, сімейним і екзистенціальним смислом, усвідомлення важливості саморозвитку – із самореалізацією.

б) інтерес до саморозвитку у підлітків – із статусним змістом, а усвідомлення важливості саморозвитку – з комунікативним і когнітивним.

По-шосте, задоволеність життям в цілому і окремими його гранями в дорослих співвідноситься з більш вираженою представленістю інтересу до саморозвитку, а в підлітків – з усвідомленням важливості саморозвитку.

По-сьоме, особистісне зростання як прагнення розвивати свої здібності, осмислювати життєві цілі, пізнавати себе, самостійно приймати рішення – більш характерно для тих дорослих, у котрих більше виражене усвідомлення важливості саморозвитку на противагу мотиву інтересу; у підлітків стійкої тенденції не спостерігається.

Література

1. Калініченко А. І. Інноваційні педагогічні технології у самовихованні студентів вищих навчальних закладів / Калініченко А. І // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Херсонський державний університет. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. – С. 234–238.
2. Виготський Л. С. Психіка, свідомість, несвідоме / Л. С. Виготський. // Собр. Соч. : в 6 т. Т. 1. М., 1982.
3. Ільїн Є. П. Мотивація і мотиви / Є. П. Ільїн. – СПб., 2002.
4. Щукіна М. А. Психологія саморозвитку особистості : [монографія] / М. А. Щукіна. – СПб., 2015.
5. Яницький М. С. Ціннісний вимір масової свідомості / М. С. Яницький. – Новосибірськ, 2012.
6. Яницький М. С. Ціннісні орієнтації особистості як динамічна система / М. С. Яницький. – Кемерово, 2000.
7. Калачова Е. М. Виховання у старшокласників естетичних цінностей в педагогічному процесі: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. М. Калачова. – Армавір, 2001.
8. Парфьонова Д. А. Структурно-рівневі характеристики ціннісно-сислової сфери особистості в зв'язку з особенностями інтелектуального розвитку в період ранньої дорослості: дис. ... канд. психол. наук / Д. А. Парфьонова. – СПб., 2016.

References

1. Kalinichenko A. I. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii u samovykhovanni ctudentiv vyshchых navchalnykh zakladiv / Kalinichenko A. I // Zbirnyk naukovykh ppats. Pedahohichni nauky. Khepconckyi depzhavnyi univepcytet. – Khepcon: Vydavnychy dim «Helvetyka», 2017. – С. 234–238.
2. Vyhotckyi L. C. Psykhika, cvidomict, necvidome / L. C. Vyhotckyi. // Sobp. Coch. : v 6 t. T. 1. M., 1982.
3. Ilin Ye. P. Motyvatsiia i motyv / Ye. P. Ilin. – SPb., 2002.
4. Shchukina M. A. Psykholohiia samopozvytku ocobyctocti : [monohpafiiia] / M. A. Shchukina. – SPb., 2015.
5. Yanytskyi M. C. Tsinnicnyi vymip macovoi cvidomociti / M. C. Yanytskyi. – Novocybipck, 2012.
6. Yanytskyi M. C. Tsinnicni opiiientatsii ocobyctocti yak dynamichna cyctema / M. C. Yanytskyi. – Kemerovo, 2000.
7. Kalachova E. M. Vykhovannia u ctapshoklacnykiv ectetychnykh tsinnoctei v pedahohichnomu pprotseci: avtopef. dys. ... kand. ped. nauk / E. M. Kalachova. – Arnavip, 2001.
8. Papfonova D. A. Ctpuktupno-pivnevi khapaktepyctyky tsinnicno-cmyclovei cfepy ocobyctocti v zviazku z ocobennocitamy intelektualnoho pozvytku v pepidot pannoii dopoclociti: dys. ... kand. psykhol. nauk / D. A. Papfonova. – SPb., 2016.

УДК 37.015.3:159.954

DOI 10.31652/2415-7872-2019-57-48-56

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ОСВІТНЬО-РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

О. Т. Писарчук

orcid.org/0000-0003-0110-9174

У статті охарактеризовано особливості формування творчих здібностей учнів початкової школи в умовах освітньо-розвивального середовища, конкретизовано умови розвитку творчих здібностей молодших школярів, розвиток їх творчого потенціалу; обґрунтовано основні напрями реалізації творчої потреби учнів: розвиток інтересу до навчально-пізнавальної діяльності та формування ігрової діяльності; вказано на провідну роль позашкільної діяльності як важливого фактора розкриття здібностей молодших школярів, конкретизовано основні методи і прийоми самовдосконалення творчості педагога, розвитку його власного творчого потенціалу, що дає можливість ефективно співпрацювати з учнями в умовах освітньо-розвивального середовища початкової школи. Запропоновано приклади завдань для розвитку творчих здібностей учнів початкової школи згідно з вимогами, які ставляться до такого виду роботи. Конкретизовано умови створення сприятливих умов розвитку творчих здібностей молодших школярів у практиці роботи сучасної початкової школи.

Ключові слова: творчі здібності, молодші школярі, початкова школа, освітньо-розвивального середовища, креативна особистість, творча діяльність.